

Олена Чорнобай

Національний університет "Львівська політехніка",
Інститут права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та філософії права,
конституційного та міжнародного права,
labau@i.ua

СТАНОВЛЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИДИЧНОЇ АРГУМЕНТАЦІЇ НА ЗАСАДАХ ПРАВОВОЇ ТРАДИЦІЇ

<http://doi.org/10.23939/law2021.31.110>

© Чорнобай О., 2021

Досліджено питання становлення вітчизняної юридичної аргументації на засадах правової традиції. Акцент зроблено на проблемі відходу від радянської правової спадщини. Визначено основні чинники, які вплинули на відтермінування становлення юридичної аргументації саме в Україні. З'ясовано вплив юридичного позитивізму на формування її особливостей, формулювання принципів права. Вивчено позитивні та негативні фактори впливу на становлення теорії юридичної аргументації на початку існування незалежної Української держави. Розглянуто значення світоглядно-методологічного плюралізму та людиноцентричної парадигми у контексті реформування підходу до визначення базових принципів юридичної аргументації.

Визначено роль загальної теорії моделювання та її основних особливостей у формуванні вітчизняної юридичної аргументації як відповіді позитивістській теорії. З'ясовано ефективність логічних систем та особливості їх застосування у здійсненні аргументації. Вказано на зв'язок між юридичною логікою та риторикою і необхідності їх використання разом із дедукцією. Вивчено значення герменевтичного фактора становлення української юридичної аргументації та правової традиції загалом. У цьому ж контексті розглянуто роль мови права, основаної на національній мові, як семіотичної системи, використання якої спрямоване на полегшення трактування та розуміння інформації в судочинстві.

Досліджено проблему співвідношення статичності та динамічності права як науки. З'ясовано необхідність поєднання стабілізуючої та фіксувальної функцій правових норм, з одного боку, і гнучкості застосування правових принципів задля створення ефективної системи судочинства й оптимальних умов функціонування та розвитку юридичної аргументації в Україні – з іншого. Визначено основні виклики, які перешкоджають цьому розвитку.

Ключові слова: юридична аргументація; правова традиція; право; позитивізм; норми права; принципи права.

Постановка проблеми. Юридична аргументація є порівняно молодим явищем, яке почало зароджуватись як альтернатива суто позитивістському розумінню права як науки. Основним фактором функціонування юридичної аргументації у цьому контексті стало людиноцентричне

трактування права та зорієнтованість судочинства на забезпечення прав людини, а не чітке виконання правових норм, за якого аргументація була явищем радше механічним. Юриспруденцію почали сприймати як гнучку науку, яка потребує постійних змін відповідно до динамічного розвитку суспільства. Через радянську позитивістську спадщину вітчизняна юридична аргументація почала зароджуватись та розвиватись лише після проголошення незалежності України, що у часі збігається із початком формування української правової традиції. Необхідністю вивчення процесу становлення юридичної аргументації на засадах правової традиції зумовлено написання цієї статті.

Аналіз дослідження проблеми. Проблемою становлення юридичної аргументації на засадах правової традиції цікавилися вітчизняні науковці. Серед них необхідно назвати роботи: М. О. Юркевича та О. Ю. Щербини, які розглядали вплив логічного моделювання та герменевтичного чинника на формування української юридичної аргументації; Л. Рябовол, яка досліджувала передумови й чинники становлення вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції у питанні відходу від радянської правової спадщини та формування української правової традиції під впливом поширених за кордоном парадигм. Окремо потрібно відзначити науковий доробок М. І. Козюбри, який вивчав процес становлення та сучасний стан вітчизняної юридичної аргументації, його проблеми та перспективи.

Досі недослідженим залишається питання становлення та розвитку вітчизняної юридичної аргументації на основі правової традиції з урахуванням специфіки розвитку права в Україні. Необхідно також виокремити основні проблеми цього процесу та їх причини.

Мета статті полягає у вивченні становлення вітчизняної юридичної аргументації на засадах правової традиції.

Виклад основного матеріалу. Поняття “становлення” має багато визначень, проте більшість із них описують це явище як процес формування певного об’єкта чи їх сукупності, часто вказуючи, що становлення передбачає перехід можливості у дійсність. Отже, процес становлення має свою логічну мету, яка полягає у появі об’єкта чи досягненні конкретної мети, наприклад певного рівня правової культури. Застосовуючи ці поняття в контексті дослідження формування української правової традиції, потрібно зазначити, що цей процес відбувається паралельно до становлення України як незалежної держави [3, с. 183].

Українська правова традиція формувалась на основі радянської, а тому успадкувала певні суперечливі особливості. Передусім необхідно згадати вплив позитивізму, характерного для права в СРСР. Основною його характеристикою було формування чіткої системи норм та правил поведінки, закріплених у законодавстві й забезпечених жорстким контролем влади. Тому правові норми, які з певних причин вже не відповідали суспільним потребам чи реаліям, продовжували діяти до моменту, поки їх не відмінили уповноважені органи. До того ж позитивізм у радянській юриспруденції був підкріплений тоталітаризмом, що нівелювало гнучкість права у контексті його трактування [4, с. 35]. Сутність юридичної аргументації полягає у наведенні аргументів щодо доцільності вибору певного шляху вирішення суперечки, розуміння сутності конкретної норми тощо. Тому теорія юридичної аргументації в радянський період у її першочерговому розумінні була доволі обмеженою.

Власне, авторитетні радянські правознавці ототожнювали юридичну аргументацію із практикою доказування та поданням сторонами процесуальних документів у судовому процесі. Так, А. Ф. Клейнман розглядав доказування як процесуальну діяльність лише сторін, яка полягала у поданні доказів, спростуванні доказів опонентів, заявленні клопотань, участі в дослідженні доказів. На його науковця, метою доказування для сторін було переконати суд у правомірності своїх вимог і заперечень [1, с. 67].

К. С. Юдельсон визначав судові доказування як діяльність суб'єктів процесу зі встановлення за допомогою вказаних законом процесуальних засобів і способів об'єктивної істинності, наявності або відсутності фактів, необхідних для вирішення спору між сторонами. Суб'єктами доказування науковці визначали суд та осіб, які брали участь у справі [6, с. 114].

Характеризуючи радянський період розвитку юридичної аргументації, М. І. Козюбра зазначає, що світові тенденції юриспруденції другої половини XX ст. були тісно пов'язані з розвитком теорії аргументації, проте радянські юристи, з певних причин, не могли ознайомитись з нею та не використовували її у практиці, це ж стосується і юридичної логіки. Тому радянська спадщина створила порівняно слабку базу для розвитку власне української юридичної аргументації, попри достатньо розвинену традицію дискусій у дорадянський період [2, с. 4].

Л. Рябовол зазначає, що сучасна українська правова система формувалася в ході складних процесів демократизації, яка відбувалась після розпаду тоталітарної системи. Особливістю періоду були також непослідовні реформи та відсутність досвіду проведення активних та ефективних демократичних змін в українського політикуму, що сприяло збереженню легістського підходу до трактування права та державоцентризму [3, с. 183–184].

Водночас є низка чинників, які позитивно вплинули на формування української правової традиції. Як зазначає Л. Рябовол, цей процес тісно пов'язаний зі становленням незалежності України та змінами в усіх сферах суспільного життя. Деполітизація та деідеологізація призвели до послаблення контролю держави над наукою і, відповідно, відкрили вітчизняним науковцям доступ до світоглядно-методологічного плюралізму. Науковці змогли ширше розглядати людиноцентричну парадигму юриспруденції, а саме у питанні визначення права не як основного засобу примусу, а як засобу забезпечення прав людини [3, с. 185]. Такий підхід сприяє розвитку юридичної аргументації, оскільки радянська правова система проголошувала монополію держави на право і судочинство. Водночас людиноцентрична парадигма розглядає зв'язки “людина – держава – право” як систему із гнучкими складовими, а саме така еластичність підходу є основною умовою функціонування та розвитку юридичної аргументації.

Важливим результатом цього процесу можна назвати зміну підходу вітчизняних науковців до розуміння ролі держави у праві. У радянський період державу визначали як соціальний інститут, який здійснював вплив на різні сфери суспільного життя. Сучасна ж українська правова традиція визнає державу як правову форму організації суспільства, у якій влада обмежена тими правами та обов'язками, які їй делегував соціум. Це розуміння важливе у питанні подальшого розвитку правової традиції, оскільки є підґрунтям для загального бачення напрямів розвитку права.

Проте поява в сучасній українській юриспруденції світоглядного плюралізму спричинила і деякі негативні явища. Попри позитивні результати цього явища, які виявляють себе у кристалізації ідей завдяки дискурсу та аналізу різних парадигм, цей процес часто спричиняє невизначеність. Оскільки доступ до різноманітних теорій українські науковці отримали одномоментно, опрацювання світоглядних ідей відбувалося паралельно, що призводило до поєднання інколи діаметрально протилежних думок. Це призводило до появи викликів у науковій площині, які не узгоджувались із вимогами науковості [3, с. 185].

Певну гнучкість у формування вітчизняної юридичної аргументації привнесла загальна теорія моделювання та поява логічних систем у праві. Як зазначає О. Щербина, у праві логічні системи, які постійно змінюються, є природною відповіддю позитивізму. Вона вказує, що ці системи є одним із найефективніших засобів здійснення юридичної аргументації, оскільки її застосування зумовлено конфліктом інтересів сторін судового процесу, неповнотою інформації та розмитістю формулювань. Дослідниця стверджує, що застосування логічних теорій та моделей є одним із ключових засобів побудови моделей аргументативних міркувань, необхідних для аналізу юридичної аргументації [5, с. 52].

Значення юридичної логіки підкреслює також М. І. Козюбра. Зокрема, він наголошує на визначній ролі концепції “нової риторики” Х. Перельмана, яка доповнила теорію демонстративного

доведення власне “новою риторикою”, що базується на переконанні за допомогою дискурсу. Її особливістю є яскравий гуманітарний напрям, який протиставляється теорії математичного доведення. Х. Перельман зазначав, що юридична логіка та риторика не можуть ґрунтуватися винятково на дедукції, оскільки часто право не підпорядковується логічним висновкам, отриманим дедуктивно. Тому важливим є розгляд аргументів, одержаних у результаті дискурсу, оскільки вони дають можливість гнучкіше підійти до формулювання висновків [2, с. 4–5].

Серед основоположних факторів у становленні української юридичної аргументації вагоме місце займає герменевтичний. Наприклад, О. Юркевич досліджував проблему мови права як системи символів, на якій ґрунтується вітчизняна юридична аргументація. Науковець зазначав, що мова права, розроблена на основі національної, є унікальною семіотичною системою. Її основне призначення – фіксувати, зберігати та передавати інформацію, а тому застосування національної мови для цих цілей у праві, підкоряючись загальним правилам розуміння, сприяє формуванню і національних особливостей юридичної аргументації [7, с. 8]. Розглядаючи це питання у контексті становлення вітчизняної юридичної аргументації в межах правової традиції, доцільно наголосити на важливості чинника мови. У цьому процесі особливості української мови формують унікальну семіотичну систему мови права і, відповідно, створюють підґрунтя для розвитку юридичної аргументації, відмінної від інших, оскільки іншими є трактування символів, їх значення тощо. Враховуючи специфіку теорії юридичної аргументації, чинник мови є одним із визначальних, оскільки нечіткість формулювань та дефіцит інформації підсилюють важливість правильного її подання та розуміння.

Ще одним важливим чинником, який формується із правової традиції, є теоретична загальноправова основа, на якій розвивається юридична аргументація. Це питання також пов’язане із позитивістським радянським минулим, проте впливає безпосередньо на сучасний етап розвитку вітчизняної теорії юридичної аргументації. Розуміння права як явища, в якому центральними є правові норми, спричиняє його статичність. З одного боку, це сприяє стабілізації регулювання суспільних відносин, а з іншого – може гальмувати розвиток самого права. М. І. Козюбра пояснює це тим, що сам факт закріплення норми у законодавстві фіксує її у певному моменті, водночас розвиток суспільних відносин є явищем динамічним, а тому кожна юридично закріплена норма починає застарівати ще з моменту її фіксації.

Автор вказує, що вітчизняна юридична аргументація все ще відчуває істотний вплив позитивізму. Вітчизняні юристи та правознавці у контексті правового обґрунтування керуються формально-логічними нормами та дедуктивними міркуваннями. Важливим у цьому контексті є формулювання принципів права. Українська юриспруденція передбачає, що принципи права повинні бути закріплені у нормативно-правових актах або виведені зі змісту законів. Це виявляє проблему несумісності такого підходу із сучасними реаліями, а саме динамізмом і гнучкістю права як явища [2, с. 4–7].

Альтернатива у цій ситуації – ґрунтуватися на принципах права, специфіка яких полягає у гнучкості та високій адаптивності до нових реалій, що постійно змінюються. М. І. Козюбра наводить приклад західної філософії та теорії права, у якій визнано, що законодавство не є довершеною замкненою системою, а тому роль судді не може зводитись до силогістичної моделі, у якій прийняття рішень обмежується їх виведенням із Конституції чи законів. Автор також зазначає, що роль законодавства у цьому питанні не потрібно недооцінювати, оскільки воно виконує функцію обмеження суб’єктивності у правовій системі [2, с. 8]. Підсумовуючи, потрібно зазначити, що розвиток юридичної аргументації відбувається активніше саме у правовій системі, яка базується на принципах права. Враховуючи все ще відчутний вплив позитивізму, вітчизняна юридична аргументація залишається в межах, притаманних правовому формалізму. Ситуація часто ускладнюється непослідовністю прийняття нормативно-правових актів та нечіткістю їх норм, що лише загострює проблему. Тому сучасний етап розвитку української юридичної аргументації залежить від змін у національній правовій традиції та її модернізації, відході від радянського минулого.

Висновки. Становлення вітчизняної юридичної аргументації на основі правової традиції є складним процесом, який залежить від низки факторів різного походження. Одним із головних є спадщина радянської юриспруденції, основаної на юридичному позитивізмі. Оскільки особливістю цієї парадигми є заснування права як явища навколо правової норми, теорія юридичної аргументації не могла повноцінно розвиватись у СРСР, тому що гнучкість, що необхідна для її функціонування, заперечувала держава.

Позитивний вплив на становлення та розвиток юридичної аргументації в Україні справив перехід від державоцентричної до людиноцентричної моделі права, яка передбачає еластичність правової системи, необхідну для забезпечення прав людини в умовах динамічного розвитку суспільства. Ще одним чинником у цьому контексті став доступ до напрацювань іноземних науковців, які ґрунтувались на світоглядно-методологічному плюралізмі, що передбачає застосування дискурсу як основного засобу досягнення істини. Сприятливим стало те, що українська правова традиція розвивається разом із державою з моменту здобуття незалежності, а тому набуває національних рис. Одним із ключових факторів у цьому контексті є поглиблення застосування української мови як семіотичної бази формування мови права. Ефективність цього чинника пояснюється специфікою юридичної аргументації, яка переважно залежить від доцільного трактування понять, норм та інформації загалом, тобто, як наслідок, від семіотичної системи.

Що стосується основних проблем, то варто відзначити насамперед порівняно повільний відхід від формалізації права, притаманної позитивістському типу праворозуміння. Це спричинено: доволі сильним впливом радянського минулого на суспільну правосвідомість; непослідовністю або відсутністю реформ, орієнтованих на активне введення у національну правову систему загальнолюдських цінностей; певну “загрубілість” доктринального мислення науковців тощо. Саме вирішення проблем формування української правової традиції є однією із основних умов активного розвитку вітчизняної юридичної аргументації.

Результати цього дослідження можуть слугувати основою для подальшого вивчення проблематики вітчизняної юридичної аргументації; ними можна скористатись для напрацювання способів вирішення проблем, як вже існують у науковій площині, а також для підвищення ефективності юридичної аргументації в процесі судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Клейнман А. Ф. (1950). Основные вопросы теории доказательств в советском гражданском процессе. Москва; Ленинград: Издательство Академии наук СССР. 72 с.
2. Козюбра М. І. (2012). Теорія юридичної аргументації: становлення, стан та перспективи у вітчизняній юриспруденції. *Наукові записки НаУКМА. Юридичні науки*. Т. 129. С. 3–11.
3. Рябовол Л. (2019). Передумови й чинники становлення вітчизняної загальнотеоретичної юриспруденції. *Теорія держави і права*. № 2. С. 182–187.
4. Чорнобай О. Л. (2019). Становлення та перспективи вітчизняної юридичної аргументації. *Jurnalul juridic national: teorie si practica*. No. 2 (36). С. 33–36.
5. Щербина О. Ю. (2014). Логічне моделювання та юридична аргументація. *Вісник Київського нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Філософія. Політологія*. № 1. С. 50–53.
6. Юдельсон С. (1951). Проблема доказывания в советском гражданском процессе. Москва: Госюриздат. 296 с.
7. Юркевич М. О. (2015). Юридична аргументація. Логічні дослідження: монографія. Харків: Право. 336 с.

REFERENCES

1. Klejman A. F. (1950). *Osnovnye voprosy teorii dokazatel'stv v sovetskom grazhdanskom processe* [The main questions of the theory of evidence in the Soviet civil process]. Moskva; Leningrad: Izdatel'stvo Akademii nauk SSSR, 72 p.

2. Koziubra M. I. (2012). *Teoriia yurydychnoi arhumentatsii: stanovlennia, stan ta perspektyvy u vitchyzniani yurysprudentsii* [Theory of legal argumentation: formation, state and prospects in Russian jurisprudence]. Naukovi zapysky NaUKMA. Yurydychni nauky, T. 129, pp. 3–11.
3. Riabovol L. (2019). *Peredumovy y chynnyky stanovlennia vitchyznianoii zahalnoteoretychnoi yurysprudentsii* [Prerequisites and factors of formation of Russian general theoretical jurisprudence]. Teoriia derzhavy i prava, No. 2, pp. 182–187.
4. Chornobai O. L. (2019). *Stanovlennia ta perspektyvy vitchyznianoii yurydychnoi arhumentatsii* [Formation and prospects of domestic legal argumentation]. Jurnalul juridic national: teorie si practica, No. 2 (36), pp. 33–36.
5. Shcherbyna O. Yu. (2014). *Lohichne modeliuvannia ta yurydychna arhumentatsiia* [Logical modeling and legal argumentation]. Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Filosofiia. Politolohiia, No. 1, pp. 50–53.
6. Iurkevych M. O. (2015). *Yurydychna arhumentatsiia. Lohichni doslidzhennia: monohrafiia* [Legal reasoning. Logical research: monograph]. Kharkiv: Pravo. 336 p.
7. Judel'son S. (1951). *Problema dokazyvaniia v sovetskom grazhdanskom processe* [The Problem of Proof in the Soviet Civil Process]. Moskva: Gosjurizdat, 296 p.

Дата надходження: 24.06.2021 р.

Olena Chornobay

Educational and Scientific Institute of Law,
Psychology and of Innovative Education of
Lviv Polytechnic National University,
Associate Professor of the Department
of Theory and Philosophy of Law,
Constitutional and International Law,
Candidate of Law

FORMATION OF RUSSIAN LEGAL ARGUMENTATION BASED ON THE PRINCIPLES OF LEGAL TRADITION

The article examines the formation of domestic legal argumentation based on the legal tradition. The emphasis is placed on the problem of moving away from the Soviet legal heritage. The main factors that influenced the postponement of the process of formation of legal argumentation in Ukraine are identified. The influence of legal positivism on the formation of its features, the formulation of legal principles is clarified. Positive and negative factors influencing the formation of legal argumentation at the beginning of the existence of an independent Ukrainian state are studied. The significance of ideological and methodological pluralism and the human-centered paradigm in the context of reforming the approach to determining the basic principles of functioning of legal argumentation is considered

The role of the general theory of modeling and its main features in the formation of domestic legal argumentation as a response to positivist theory is determined. The effectiveness of logical systems and features of their application in the implementation of legal argumentation are clarified. The connection between legal logic and rhetoric and the need to apply them together with deduction is pointed out. The significance of the hermeneutical factor in the formation of Ukrainian legal argumentation and legal tradition in general is studied. In the same context, the role of the language of law based on the national language is considered as a semiotic system, the use of which is aimed at facilitating the interpretation and understanding of information in legal proceedings.

The problem of correlation between static and dynamic law as a science is investigated. The necessity of combining the stabilizing and fixing functions of legal norms on the one hand and the flexibility of applying legal principles to create an effective system of legal proceedings and optimal conditions for the functioning and development of legal argumentation in Ukraine is clarified. The main challenges that hinder this development are identified.

Key words: legal argumentation; legal tradition; law; positivism; legal norms; principles of law.